Тож небо не страшне! І смокові унуки,
Червоні корогви несучи на чолі,
Під проводом жреців червоної науки
Посіють скоро плач і стогін по землі.

При співі марсельєз і гімнів тріюмфальних,
Під звуки голосних, злорадісних фанфар
Спечуть вас чи зварять, після знущань брутальних,
І жадібно зїдять печеню і навар.

А потім... і себе! Піде один по однім
Громаді на харчі, во славу тих ідей,
Що вміли розпалить у череві голоднім
Давно пригаслий гін до смажених людей.

. . . . . .

Минуть криваві дні... І десь у пущах диких,
В криївках потайних глухих орлиних гір
З печаттю на чолі своїх гріхів великих
Блукатиме, як тінь, останній бузувір.

А праця поколінь за довгі, довгі доби,
Що їй весь мозок свій і всю снагу свою
Віддали ґенії і скромні чорнороби,
Лежатиме уся в руїнах і в гною.

Ґ. Фуллєртон.

Покаяння.

В однім з найширших і найбільш аристократичних домів в Калє невеличкий гурток друзів зібрався у вересні 1709 року в столовій кімнаті. Хазяйка, пані Сент Льо, приймала гостей зі своєрідною французькій нації свободою в поведенні й приманчивістю в гутірці.

Її гості в більшості військові ґарнізону Калє. Декілька з них було друзями її останнього мужа. Був це молодий, хоробрий старшина, що погиб перед кількома роками в силі віку в бої під Блєнгайм. Багато несамовитих оповідань кружляло довкруги цього дня походу, в котрім ці люди брали участь.

Приманчиве й незвичайно інтеліґентне лице молодої хазяйки виказувало глибоке заінтересування тими воєнними спогадами.

Її очі, що мали блеск, мягкість і силу, так своєрідню „жіночим карим очам“, або палали полумям, або ставали мягкими, залежно від того, чи люди, що боролись при боці її мужа, котрого вона так глибоко жаліла як жінка лицаря, оповідали про грізні, чи зворушливі моменти, яким дає початок війна.

Коли про смерть молодого героя повідомлено її — як вдову одного з тих, що в наших днях впали як хрестоносці минулого, борючись за найсвятішу справу, пригорнула маленьку дитинку до грудей, скупала її личко власними сльозами і закликала: „І тобі теж бути лицарем!“

Вона була вихована в любові лицарської слави; кожний удар її серця, кожне дріжання її тіла відповідало темі. Батько, брат і муж служили в армії, а її дядько, відважний ґраф П.—, був одним з найбільш визначних старшин в полку Маршала Віллярса.

В дитинстві сідала на його коліна і годинами слухала оповідань про Баярда*) і все обіцювала своїому малому синові, що, як настане мир і дядько вернеться до Калє, він теж почує ті оповідання з його уст і навчиться, що французький жовнір може зробити для короля і батьківщини.

„Хтось стукав, мамо“, — шепнула дитина, що сиділа побіч неї при столі. Одначе вона не звернула на те уваги, бо саме в тій хвилині один зі старших старшин біля неї живо описував бій, в якім брав участь під мурами Намуру. В тій хвилині ввійшов слуга й тихим голосом сказав до неї:

„Прошу пані, будьте так ласкаві й зайдіть на хвилину до сальону!“

Здивована глянула, та побачила по лиці, що йде про важне діло, якщо він в цей спосіб покликує її. Спішно перепросила гостей і пішла до сальону.

Ще не внесено свічок і лише при світлі палахкотіючої ватри коминка побачила на однім з килимів людину з лицем закритим руками.

Звернулась до слуги, що відчинив двері й спитала: „Хто це?“ Але заки цей вспів відповісти, незнайомий підвів голову. „Боже!“ — крикнула — „Невжеж це можливе? Чиж це ви, найдорожчий дядьку?“

Приступила ближче, а тоді запитаний піднявся, та, коли вона хотіла кинутись в його рамена, він зложив їх на вхрест на грудях і тихим, слабим голосом сказав:

---

*) Баяр (Bayard) визначний фр. вожд. (1473 — 1524), що вкрився славою за Карла VIII., Людвика XIII. і Франца I. Його очайдушність і відвага придбали йому назву „Лицаря неустрашимого“ (Прим. перекл).

„Так, це я тим дядьком, якого ти так любила і стільки літ не бачила, це я тим, що сорок літ був підхорунжим в однім з перших полків Франції, і по багатьох славних подвигах і тяжких ділах, одержав степень полковника в тім самім полку, котрого шанували товариші й обдаровували довірям ґенерали. Так, це я!"

Було щось так холодного, так неприродного в способі його говорення, щось так блідого в лиці, щось так збентеженого у висловах, що його сестрінниця не була в силі сказати слова і зі здержаним віддихом, з німим неспокоєм вдивлялась в нього.

„Я прийшов просити нічлігу на сю ніч в твоїй хаті; але передусім ніхто не сміє знати про мій приїзд".

„Боже мій! — крикнула пані Сент Льо з болем — „що Вам сталось дорогий дядьку? Чому так дивно приглядаєтесь мені? Може ви недужі?"

„Я дуже змучений".

Ці слова, хоч як прості, були виголошені в спосіб, який глибоко вразив паню Сент Льо. Вона стала плакати.

„Старайся бути спокійною, Евгеніє! Я не можу сказати тобі нині—балакав ґраф П. — завтра знатимеш все. Тепер скажи слузі показати мені кімнату в якім закритім куті хати, вертай до своїх гостей і бав їх так добре, як лиш зможеж.

Пані Льо чулась приневоленою послухати його. Опанувала свої почування, завдяки вродженій силі характеру й інстинктовній свідомості, що в тім випадку йде про справу більше ніж звичайної важности, скрила своє схвилювання й заховувалась неначе б не сталось нічого, що могло б вразити, чи занепокоїти її.

Декілька більш уважних гостей запримітило зміну в її поведінці, коли вернулась до столової і хоча в рівній мірі, як і передше, брала участь в гутірці, так усмішки, яка звичайно розяснювала її задумане личко, цього вечора вже ме можна було побачити.

Невисказаною полекшою було для неї, коли вже товариство розійшлось і вона могла удатись до своєї кімнати. Відчувала потребу зібрати свої розсіяні думки й на ново передумати подробиці цієї короткої й болючої балачки.

Але без успіху старалась поставити якийсь здогад щодо причини дивних слів і поведення дядька. А коли заснула, спочинок перебивали їй постійні сни, в котрих бачила все його сумне й збентежене обличчя.

Рано збудилась скоро і, довідавшись, що ґраф П— вже давно встав, спішно подалась до сальону і післала попросити його, щоби побалакав з нею.

Коли ґраф П— увійшов в кімнату, побачила, що виглядав так само блідо і нездорово, як попереднього дня, але вигляд його лиця був менше строгий і поведення більш природне, хоч ще холодне і формальне.

Чула, як невиносимою є дальша непевність і зложивши руки: „дорогий дядьку", промовила, „про Бога, скажіть врешті, що привело вас сюди й чому ваша поява має бути тайною?"

„Евгеніє, скажу тобі правду, хоч тому будеш мною й погорджувати, а може й ненавидіти. Але від нині не мені здрігатись від сорому, дні перейшли вже над тим і мушу призвичаюватись зносити це".

„Сором!" — шепнула пані Сент Льо з недовірчивою, але нервозною усмішкою.

„Не смійся",—продовжав ґраф П—, закриваючи очі руками — „але слухай мене спокійно, як лиш можеш. Це, що я саме сказав, є правдою. Я брехав усе попереднє життя. Я допустився діла, на яке більше ніж 40 літ дивився з невисказаною погордою, я показався трусом".

„Це болюче шуткування", крикнула пані Сент Льо, зденервованим тоном і спаленіла.

„Це не жарти", сказав ґраф П—. „Богу дякувати, що ти не можеш слухати цього інакше, як лиш зі зворушенням, що тим не менше, мусить бути сказане. Богу дякувати за те, що будеш терпіти, знаючи усю правду. Евгеніє, я родився в тім старім місті, котре наші предки так часто обороняли. Я належу до родини, котрої честь ніколи не була заплямленою.

Я пройшов 10 походів і боровся в 30 боях. Я командував останньою стежею під Ліль, я був раненим під Стінкерк, мене лишено як небіжчика під Рамілі. Через 40 літ я не знав, що це жах. О, Боже! Я називав це сміливістю! Я з розторощуючою погордою трактував найменшу познаку слабости в других.

Боже, забудь мені! Їх пімщено. Три дні тому я одержав приказ боронити важне становище оподалік села Мальпляке.

Ніколи вид небезпеки не прискорював биття мого серця; ніколи я не чув найменшого зденервування на полі бою, та в цей день вперше дивна, страшна слабість, яку люди називають страхом, вхопила мене. Це було неочікуване; застукало мене спро-

жоха. Бог лише знає, чи в цій хвилині я був божевільним, чи лише збентеженим. Лишім це. Я втік.

Старий жовнір з хрестом св. Людвика на грудях, зі слідами славних ран на чолі, повернувся спиною до ворога, опустив становище, втік як трус з поля і не скорше прочуняв, як за 3 години опісля, коли стояв сам, далеко від своїх друзів, далеко від свойого посту, на все відштовхнений від минулого, лише з подихом отруї на душі і плямою на прізвищу. Так, плач, бідна дитино, але сльози ніколи не змиють цього пятна".

„О Боже, Боже!"—кричала пані Сент Льо, заломивши руки— що спровадило так страшну пробу на вас, мій дорогий дядьку?"

Він відняв руку від очей, дивився непохитно на неї і сказав голосом так тихим, що вона ледви почула його звук, який немов дріжав в її душі: „Гордість".

„Хтож це подумав би!" — закликала і майже давилась сльозами.

„Ані ти — сказав тим самим тоном — ані люди, лише Бог. А тепер дозволь мені скінчити те, що почав розказувати. Я прийшов сюди в останню ніч з думкою просити тебе нічлігу на одну ніч, а опісля помогти втечи мені до Анґлії, де під чужим прізвищем зможу скрити свій сором і жити незамітно.

Але в час тих нічних годин я змінив думку. Невжеж я маю здрігатись перед заслуженою карою за мою провину? Як направити мепі проступок, якого я допустився, коли не піддатись, уважати себе дезертиром і підчинитись присудові смерти, на яку я як дезертир заслужив?

Нині рано я вислав листи до маршала Віллярса з повідомленням, що жду рішення воєнного суду, явлюсь перед ним, коли лише одержу на те приказ.

„Ви ще не вислали цього листа! — крикнула пані Сент Льо незвичайно поденервовано.—На милість Божу, верніть до свойого першого пляну і втікайте до Анґлії".

Полумям спалахнуло бронзове лице жовніра. „Евгеніє — сказав — не дозволь мені відчувати власну провину. Не давай мені підстави думати, що моя нікчемність заступила в твоїй думці поняття обовязку й чести.

Чи не бачиш, що одинока дорога, не змити, бо це ніколи не може бути, але до певної міри відпокутувати провину, це піддатись присудові й потерпіти смерть з рук моїх бравих друзів? Не плач так гірко, моя дорога дитино.

В останню ніч Ти була б плакала над долею пониженої перед Тобою людини; але відколи я змінив свій плян, сміливіше можу Тобі глянути в лице і тягар на моїх грудях став неначе лекшим; але лиш тоді можна би його усунути, коли я стану віч-у-віч перед дулами крісів в дні мойого страчення.

Саме тоді я вперше свобідніше віддихнув від часу, коли я заломився. Скажи мені, моя дитино, що співчуваєш мені".

Пані Сент Льо закинула руки довкруги шиї дядька і шепотом сказала: „Я це розумію; але це ломить моє серце".

„Боже, благослови Тебе за ці привітні слова, Евгеніе! А тепер поможи мені приготовитись на смерть. В мене нема багато часу на останні реліґійні повинності; позич мені свойого молитослова і твій старенький парох—він ще між живими? — прийде відвідати мене, якщо попросиш його. Я ніколи не думав мати стільки спокою на душі, як саме тепер".

Протягом кількох слідуючих днів приятелі пані Сент Льо були затрівожені її зміненим виглядом. Вона робила великі зусилля, щоб бути свобідною в товаристві, то всетаки легко можна було завважити, що гнітила її якась загадочна журба. Блідла на згук дзвінка і дріжала, коли приношено листи.

Врешті прийшов один адресований до її дядька. На коверті видніло імя Маршаля Віллярса. Приклякнула на хвилинку, щоб коротко помолитись, а тоді пішла до кімнати, якої ґраф П — ніколи не опускав від дня свойого прибуття.

„Но! Прийшов", — сказав, побачивши її в дверях з посилкою в руці. Прочитав помалу, а тоді, звернувши очі в гору, додав: „Да будет воля Твоя".—Подав листа сестрінниці. Його змістом було:

Сумним і понижуючим заразом є це без сумніву для людини, яка 40 літ не захиталася в хоробрості, так знечевя показатися невірним самому собі і найсвятішому обовязкові.

За те відрадним є бачити по пожалування ґіднім упадку людини готовість відпокутувати за нього одиноко можливим для неї способом — добровільною жертвою життя, щоби змити провину й направити цей злий примір, який на нещастя мав місце.

Це мої власні думки, бідний друже, і наших бравих старшин теж. Не можемо скривати твойого проступку, ані звільнити від сорому, звязаного з так наглядним зломанням карности, але з усіх сердець співчуваємо тобі й ухиляємось засідати в суді над тим, що дає кожну сатисфакцію, яка лише в його силі, за чин, котрого достаточною покутою є власний ґіркий жаль.

Отже прийми мій і всіх твоїх друзів привіт. Нехай Бог і час злагіднять твою журбу за невдачу, яка майже так само сталась великою для нас, як і для тебе.

(підписано) Маршал де Віллярс.

26. вересня 1709.

„Евгеніе", сказав ґраф П., — коли скінчила читати листа, „дай мені це пуделко, яке стоїть побіч тебе і паперу листового. Відчинив пуделко, добув хрест св. Людвика і дивився, доки хвиля людських почувань і жалю стала нездержимою.

Хвилину боровся, а тоді здержуваний біль розчавленого серця розірвав окови і виллявся потоком гарячих сліз. Пані Сент Льо кинулась в його обійми і довгий час плакали обоє тихо.

„Поклади це", — сказав — загорни в папір; а тепер поможи мені відчіпити шпаду. Твої маленькі руки любили колись бавитися його рукояттю: можуть мені віддати цю прислугу тепер. Дозволь мені ще раз подивитись і нехай мені буде можна ще хвилиночку держати її в руці, як це бувало перед моїм упадком.

А тепер візьми її геть. Пішли з хрестом Маршалові Віллярсові і скажи йому, Евгеніє, що приймаю дозвіл жити як сувору, але належну кару за провину.

Від цього дня ґраф П — вважав прощення за присуд. Засудив себе на довгу, терпеливу муку безнастанного понижання. На далі проживав в старім Калє, де родився, в тім Калє, котре було місцем так многих славних споминів і де містилися колись численні залоги.

Не здрігався перед очима людей, бо згірдливий погляд, глум й усмішка співчуття були частиною його присуду, частиною його покути. Ходив по укріпленнях, де жовніри вештались, проходжувався попри касарні, де стояли старшини, в одностроїї, без шпади при боці, без хреста на грудях.

Ходив до парохіяльної церкви і сідав в просту лавку з жінками і дітьми. Коли правилась військова Служба Божа і військо при освяченні Св. Тайн віддавало почесть зброєю, його сива голова хилилася до долівки в покорі.

Пані Сент Льо привязалась до самітного старика, як Руть до Ноємині, не дивлячись на його закиди, вона була йому товаришкою на проходах і клякала в церкві побіч нього. Дитині своїй казала клякати і вчила її старого родича любити й шанувати.

Одної днини хлопчик, вказуючи пальчиком на місце, де повинен бути хрест, сказав: „Чому тут нема хреста?" — неначе хтось

інший піддав йому цю думку—„і чому тут нема шпади?“—додав і діткнувся дядькового пояса.

Через хвилину боровся ґраф у нутрі і темна тінь лягла на його лиці; але він зложив обіт ніколи не критись перед соромом і до дна випивати чашу пониження. Ставив чоло людській погорді; не хотів захитатись перед невинним діточим зором.

„Мій хлопче“, — промовив, „колись я був гордим, довіряв власній силі й відвазі, а тоді прийшов день, коли Бог обі відібрав від мене: і в цей день втік я з поля бою і стався нікчемним втікачем, який ніколи не ноже носити шпади, ані хреста вірного воїна“.

Дитина глянула в його лице, і її личка запалали неначе полумям. „Втікачі з поля бою не говорять правди“ — сказала. „Це сміливе в Вас признаватись до втечі“.

Минав час, а погляди, що падали на старого жовніра, переставали бути згірдливими. Слова, що шепотом доходили до його вух, коли проходив вулицями до церкви, були словами прихильности.

Спершу співчуття, а опісля пошана зродилась в серці людей до того, що так сміливо і відважно переходив тортури сорому. Відвагу усеї довгої і повної згірдливости покути зачинали цінити.

На вулицях й укріпленнях Калє, позбавлений хреста і шпади був в очах Бога, а на прикінці й людей, більшим героєм, ніж лицар з під Блєнгайм, ніж комендант останньої стежі на укріпленнях Ліль.

З анґлійської мови переклав
І. Черкавський.

Б. І. Антонич.

Маніфест серця.

Рубаєте словами, мов сокирами,
грімкі, могутні виголошуєте фрази як а, б...
але в своє загляньте серце щиро,
чи не оббріхуєте ви самі себе.

Ставляєте сучасний світ під ваших віршів дуло,
говорите: ми вістуни грядучих бур.
О, не такими вже вітрами дуло,
о, не такі вже тарани вдаряли в мур.